

Sv. Dujam i sv. Staš u likovnoj umjetnosti

I

Srednji vijek

U ovoj sekciji posvećenoj našoj specifičnoj ikonografiji želim ukratko obraditi prikaze solinskih mučenika i zaštitnika grada Splita, svetaca Dujma i Staša, u likovnoj umjetnosti.

Lik sv. Dujma stara lokalna tradicija, literarno oblikovana u 11. st. od Adama Parižanina po narudžbi splitskog nadbiskupa Lovre, interpretira kao sirijskog vjerovjesnika iz Antiohije, kojega je u Dalmaciju odnosno u Salonu poslao sv. Petar i koji je tamo postao prvi salonitanski biskup i mučenički poginuo po zapovijedi Trajanova prefekta Maurilija god. 107. Arheološka znanost pak datira njegovo djelovanje potkraj 3. st. i njegovo mučenje god. 304. u vrijeme posljednjih Dioklecijanovih progonstava. Pokopn je bio na solinskom groblju Manastirine, ondje je pronađen fragment njegove nadgrobne ploče.

Što se tiče sv. Staša (Anastazija), koji je u toj istoj Salonu bio po zanimanju »fullo«, tj. radnik koji je valjao tkanine, a bio mučen također u doba Dioklecijana, tako da je bio potopljen s mlinskim kotačem privezanim oko vrata, nema takvih divergencija između legende i historije u dataciji. Njegovo je tijelo kasnije pronašla pobožna solinska matrona Asklepija, koja mu je podigla grobnicu uz drugu veliku starokršćansku solinsku cemeterijalnu baziliku na položaju zvanom Marusinac.

Neću ulaziti na ovom mjestu u arheološku i u hagiografsku problematiku, koja nije tema ovog referata, već želim jedino iznijeti kako su ta dva svetačka lika, prisutna u umjetnosti od starokršćanskih vremena do naših dana, bila interpretirana i evocirana u djelima naših i stranih slikara i kipara s namjerom da time dadem skromni prilog ikonografskoj nauci, koja u novijim istraživanjima povijesti umjetnosti dobiva s pravom sve veće značenje.¹

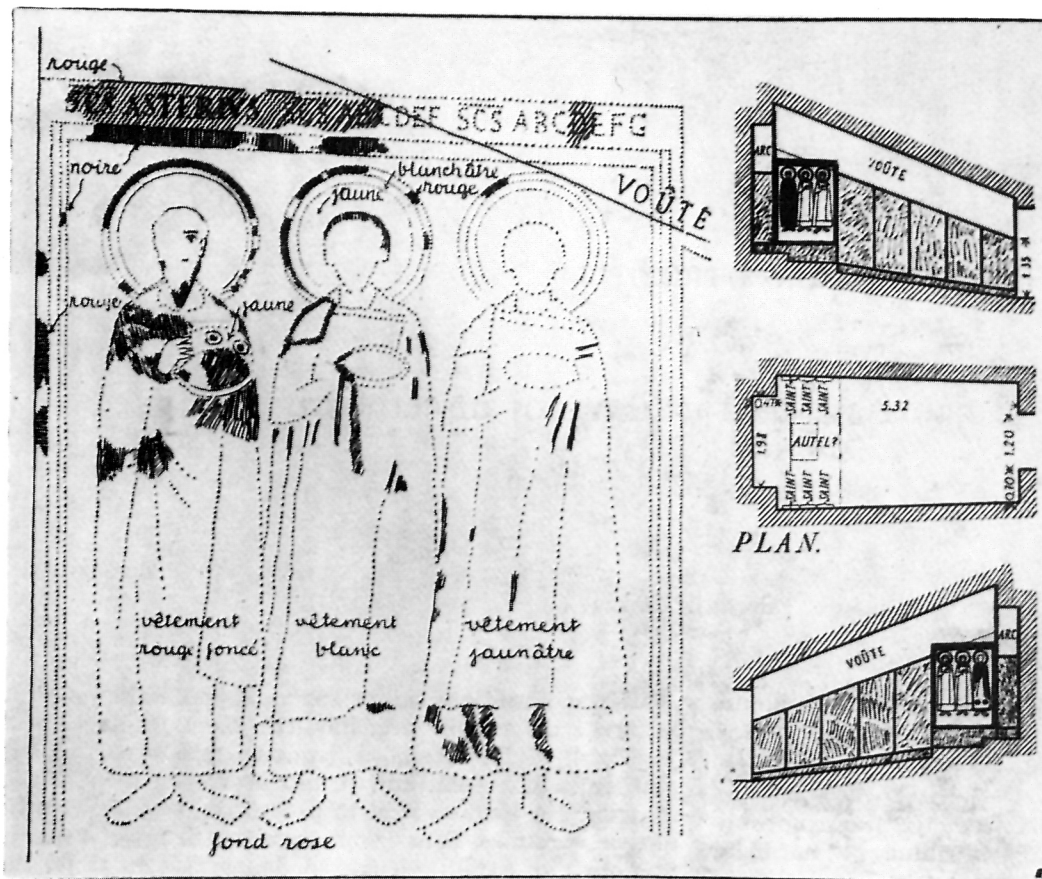
¹ O liku sv. Dujma u umjetnosti pisao je dosad najopširnije M. Matijaca, Kult svetoga Dujma kroz vjekove, Đakovo 1962.

Najstariji umjetnički prikaz u kojem možemo pretpostaviti da su bili predstavljeni sveci Dujam i Staš jest izbljedjela freska u jednom prostoru rimskog amfiteatra u Salonu, koji je bio pretvoren u kršćanski oratorij. Na jednom zidu te prostorije, koju E. Dyggve naziva »oratoire Est« (za razliku od drugog oratorija na zapadnoj strani), jedva se danas razaznaju tri uspravna svetačka lika prikazana u omjeru tri četvrtine prirodne veličine s aureolom oko glave na ružičastoj pozadini. Gledajući s lijeva prvi je lik čelave glave, uspravna pogleda i šiljaste brade, odjeven u tamno-crvenu odjeću, koji u desnoj ruci drži mučenički vijenac na kome je Dyggve, prema kojem dajemo ovaj opis, uočio tragove ukrasa poput dragog kamenja. Iznad lika vide se ostaci natpisa s imenom solinskog mučenika Asteriusa. Desno od ovog smješten je lik tamne guste kose koji je po svojoj prilici također nosio u ruci mučenički vijenac, te ima na lijevom ramenu bijelu inkrustaciju na tunici i plašt bijele boje. Od trećeg lika ostao je samo vrlo maleni trag dugog žućkastog plašta.

Na suprotnom zidu vide se još blijedi ostaci freske na kojima se naslućuju jedva obrisi lika u okerastoj tunici i s desne strane ukras u obliku križa.

Dyggve je datirao te freske u 5. st. i iznio pretpostavku da su u toj kapeli bili prikazani solinski mučenici, pa prema tome i sveci Dujam i Staš. Po njemu su te freske bile uzorom rimskom mozaičaru koji će u 7. st. izvesti izvanrednan mozaik s prikazima solinskih mučenika u oratoriju sv. Venancija u krstionici crkve sv. Ivana Lateranskog u Rimu. Tu će pretpostavku, kao što ćemo kasnije vidjeti, prihvatiti i proširiti i drugi istraživači, koji će proučavati ovo kapitalno djelo starokršćanskog slikarstva.

Za nas je u ovom slučaju značajno iznijeti ovu pretpostavku, makar su likovi Dujma i Staša nestali, jer bi solinska freska bila prvi njihov prikaz u povijesti umjetnosti i po svojoj prilici uzor za sve kasnije njihove likove. Freska je očito nadživjela pad Solina i ostala na svom mjestu postepeno blijedeći u tom posvećenom prostoru amfiteatra, u kojem je vjerojatno većina so-

1 Freska sa solinskim mučenicima u amfiteatru u Saloni
(prema : Dyggveu)

2 Dyggveov pokušaj rekonstrukcije u amfiteatru u Saloni

3 Mozaik s likovima solinskih mučenika u oratoriju sv. Venancija u krstionici sv. Ivana Lateranskog u Rimu

linskih mučenika našla svoju smrt. Mlečani su za providura Leonarda Foscola god. 1647. velikim dijelom uništili tu građevinu, da se u nju ne bi ugnijezdili Turci skinuvši vjerojatno krov te prostorije, koja je od tada postala bespomoćna žrtva oborina i vlage i zuba vremena.²

Prvi sačuvani prikaz svetaca Dujma i Staša nalazi se na mozaiku spomenutog oratorija sv. Venancija kod crkve sv. Ivana Lateranskog u Rimu. Po sredini mozaika u apsidalnoj konhi tog oratorija, koji je dao podići papa Ivan IV (640—642), porijeklom Dalmatinac, nakon što je njegov izaslanik opat Martin donio u Rim kosti istarskih i dalmatinskih mučenika, prikazana je Bogorodica raširenih ruku ispod poprsja Krista koji blagoslivlja okružen anđelima. Oko nje su s desne strane sveci Petar, Ivan Krstitelj, Dujam i papa Teodor I (642—649) nasljednik Ivana IV, koji je očito mozaik dao dovršiti, a s lijeve sveci Pavao, Ivan Evanđelist, Venancije i papa Ivan IV. S lijeve strane izvan apside nanizani su likovi mučenika Pauliniana, Telija, Asterija i Staša, a s desne Mavra, Septimija, Antiohijana i Gajana.

Ne ulazeći ovdje ni u stilsku ni u historijsku analizu ovog mozaika, o kojem postoji opširna literatura, kao ni u hijerarhički raspored svetaca, o čemu je nedavno pisao F. Veraja, zadržat ćemo se samo na likovima dvojice svetaca koje obrađujemo.

Sv. Dujam je prikazan u biskupskom ornatu, kao što su još i sveci Venancije i Mauro. Njegova glava odaje individualizirane crte lica čovjeka srednjih godina, iz-

ražajna pogleda, kratke prosijede kose s tonzutom i kratke bradice. Odjeven je u tamnomodru kazulu i bijelu albu s crvenim prugama, a u ruci drži knjigu.

Sv. Staš, koji nije pripadao crkvenom staležu, predočen je u bijeloj civilnoj odjeći, ali mu je plašt zlatne boje koja bi mogla asocirati na njegovo mučeništvo. Njegove su crte lica pravilne i mladenačke, glatko je obrijan, a ima tonzuru na glavi, ali je poznato da je tonzura dodana prilikom restauratorskih radova u doba pape Klementa X, dok je prije imao bujnu kosu.

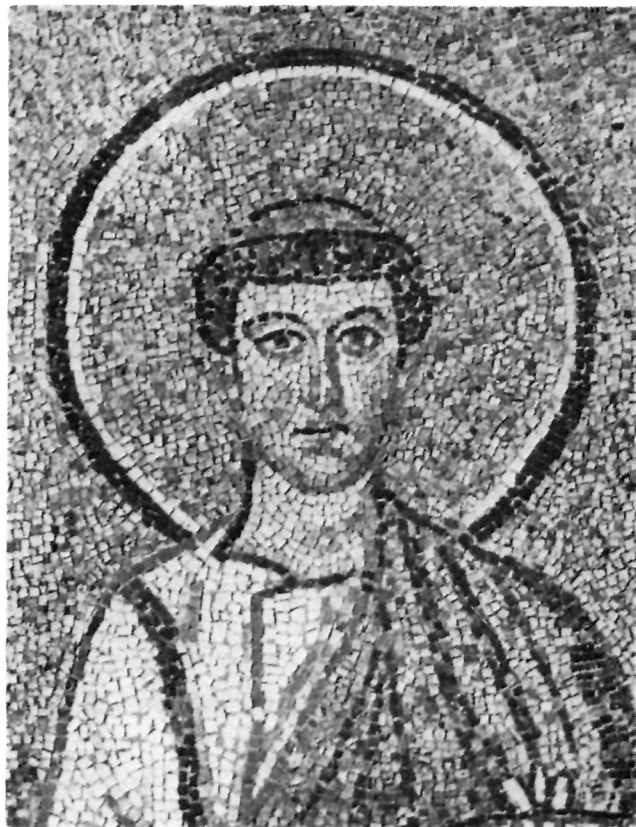
Ni jedan ni drugi svetac nemaju neke izrazite atribute svog mučeništva: Dujam ih neće imati ni kasnije, dok će Staš, koji je bio utopljen s mlinskim kamenom oko vrata, kasnije dobiti kao stalni simbol mlinski kamen i žrvanj.

Spomenuli smo već Dyggveovu pretpostavku da je freska u solinskom amfiteatru služila kao uzor ovom mozaiku. To su prihvatili i proširili i potonji istraživači, od kojih je G. Bovini u posebnoj studiji o oratoriju sv. Venancija direktno iznio mogućnost da je opat Martin za papu Ivana IV bio dao kopirati solinsku fresku. N. Cambi je u novije vrijeme iznio uvjerljivu hipotezu da su prema solinskoj fresci preuzeti ne samo likovi mučenika već i cjelokupna kompozicija, tj. i središnji likovi Krista i Bogorodice, svetaca Petra i Pavla i ostalih svetaca iz Dalmacije, dok bi rimski mozaičar pred sredinu 7. st. bio dodao papine imenjake sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana Evanđelista, te oba papinska portreta. Da su preuzete i fizionomijske sličnosti pojedinih likova iz solinske freske, on pretpostavlja i na osnovi novijih pogleda u povijesti umjetnosti: da starokršćanska umjetnost nije zapostavljala fizičku sličnost kao što se ranije smatralo uzimajući dakako u obzir da je freska u solinskom amfiteatru bila mnogo

² E. Dyggve, *Recherches à Salone II*, Copenhague 1933, str. 108—110, E. Dyggve, *History of Salontan Christianity*, Oslo 1951, str. 11, 85—87.

4 Sv. Dujam (detalj kompozicije sa slike br. 3)

5 Sv. Staš (detalj kompozicije sa slike br. 3)

skromnija po kvaliteti izvedbe od veličanstvenog rimskog mozaika.³

Od ovog prikaza sv. Dujma i Staša do idućih prikaza ovih svetaca, koji su nam se sačuvali, moramo preskočiti nekoliko stoljeća i doći do romanike, u kojem je stilu najzanimljiviji prikaz naših svetaca na četiri spomenika skulpture: naslonima korskih sjedala splitske katedrale, reljefu majstora Ota, danas na podnožju zvonika te iste crkve i drvenom polikromiranom reljefu iz splitske crkve sv. Luke, na kojim su djelima vjerojatno prikazana oba sveca, te reljefu na pročelju splitske sustjepanske crkve s likom sv. Dujma.

Naslone korskih sjedala u splitskoj katedrali kapitalni su spomenik dalmatinskog drvorezbarstva, koji je detaljno obrađen u našoj znanstvenoj literaturi. Obra-

dio ga je u dvije obimne i važne radnje zajedno s vratnicama majstora Buvine Lj. Karaman i te korske klupe datirao u drugu polovicu 13. st. Smatra njihov stil »mnogo naprednijim nego kod majstora Buvine« i podrobno obrazlaže svoj stav. Od Karamanova se mišljenja razlikuje ono J. Maksimović, koja je, na osnovi mješavine muslimanskih, bizantinskih i ranih romaničkih elemenata i pretpostavke da je takav spoj tipičan za vrijeme kad romanika još nije bila sazrela, datirala splitske korske klupe prije Buvine, tj. u drugu polovicu 12. stoljeća.

Sv. Dujam je prikazan na kraju lijevog krila korske klupe na počasnom mjestu. Svetac je, kako piše Karaman, »prikazan u strogom frontalnom stavu srednjovjekovnih svetaca, na glavi mu je mitra, desnicom blagosivlje, a u lijevoj drži biskupski štap. Biskupski ornat je na njemu potpun: raspoznaju se donja tunika, pa dalmatika, kazula i palij u srednjovjekovnim oblicima. Ispod vrata vire koso postavljene trake stole«. Na drugom mjestu Karaman podrobno analizira svečevu odjeću koju upotrebljava kao jedan od argumenata za datiranje klupa u drugu polovicu 13. stoljeća.

Sučelice sv. Dujmu pod baldakinom istog oblika lik je mlađeg čovjeka duge kose u srednjovjekovnom laičkom odijelu s križem u rukama. S obzirom na to da nema aureolu, Karaman je smatrao da ne predstavlja nekog sveca, već donatora, ili, kako on kaže, »pobožnog darovatelja kora« donoseći primjere prikazanih donatora u srednjem vijeku od kojih bi ovaj bio najstariji poznati na drvenim korskim sjedalima.

³ O mozaiku u kapeli sv. Venancija postoji golemo literaturu od G. B. de Rossija i R. Garruccija do F. Bulića, J. Wilperta i E. Dyggvea. Od novije literature spomenut ćemo: M. van Berchem - E. Clouzot, *Mosaïques chrétiennes du VIe au Xe siècle*, Genève 1924, str. 199—203; G. Matthiae, *Mosaici medioevali delle chiese di Roma*, Roma 1967, str. 191—197; G. Bovini, *I mosaici dell'oratorio di S. Venanzio a Roma*, XVIII corso di cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina, Ravenna 1971, str. 141—154; F. Veraja, *Kapela sv. Venancija u Rimu i kult solinskih mučenika*, Rim 1970, str. 5—27; N. Cambi, *The cult of the blessed Virgin Mary at Salona and Split from the fourth till the eleventh century in the light of archaeological evidence*, *De cultu Mariano saeculis VI—XI*, Acta Congressus Mariologici-Mariani internationalis in Croatia anno 1971. celebrati, Roma 1972, str. 51—54.

6 Sv. Dujam s naslona korskih sjedala u splitskoj katedrali 7 Sv. Štaš s naslona korskih sjedala u splitskoj katedrali

8 Reljef majstora Ota s likovima sv. Dujma i sv. Štaša na podnožju zvonika splitske katedrale

Smatram da, kako ni sv. Dujam nema aureolu, a i s obzirom na položaj kao i zbog mladenačkih crta lica i laičke odjeće, možemo s velikom vjerojatnošću smatrati da se ne radi o prikazu donatora, već sv. Staša. Uvjerava nas i to što ta dva sveca umjetnici vrlo često prikazuju zajedno i što imaju obojica neke značajke ikonografije sv. Dujma i sv. Staša. Ako bi nedostatak aureole trebalo da bude dokaz protiv prikaza sv. Staša, došao bi istovremeno u pitanje i prikaz sv. Dujma, u što ja osobno ne vjerujem⁴.

U donji dio splitskog zvonika uzidan je kameni reljef s prikazima svetaca Staša, Dujma i Petra. S lijeve je strane bradati Staš u kratkoj laičkoj odjeći sa cipelama na nogama i s mlinskim kamenom vezanim oko vrata, po sredini je sv. Dujam u albi, kazuli, paliju i mitri koji desnom rukom blagoslivlja, a u lijevoj drži biskupski štap a uz njega kleči maleni dječak s kationicom. S desne je strane bradati lik sv. Petra u bogatom nabranom pluvijalu, koji desnicom blagoslivlje, a u lijevoj drži ključ. Nad reljefom je natpis: ACCIPE PRIMUM SALONAE PONTIFICATUM DALMATIAE REGNUM PLEBIQU(ue) PROVARE (Christi?), koji očito tumači sadržaj reljefa, koji bi trebao prikazivati apostolsko porijeklo solinske crkve tj. sv. Petra kako šalje u Salonu sv. Dujma da naučava Kristovu riječ. Uz pojedine svece su imena (SCS ANASTASIUS, SCS DOMNIUS, SCS PETRUS), dok je na donjem dijelu između sv. Dujma i sv. Staša potpis autora: MAGISTER OTTO HOC OPUS FECIT.

Reljef odaje ruku sirovog i robustnog majstora romaničkih crta, a bio je na razne načine interpretiran i datiran.

L. Jelić je, na osnovi izrazite tvrdoće ovih likova i tadašnjeg slabog poznavanja srednjovjekovne umjetnosti, reljef postavljao čak u 10. ili 11. st., a autora bez osnove pokušavao identificirati s benediktincem Odom, koji je bio poznati umjetnik toga reda u 11. st. S druge strane, naslutio je svojom poznatom pronaljivošću činjenicu, koju i mi smatramo najvjerojatnijom, da se reljef na zvoniku ne nalazi »in situ«, već da je po svoj prilici pripadao starom oltaru sv. Dujma u samoj katedrali.

⁴ Lj. Karaman, Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale, Rad HAZU 275, Zagreb 1942, str. 75—76, 80; Lj. Karaman, Andrija Buvina, Vratnice splitske katedrale. Drveni kor u splitskoj katedrali, Zagreb 1960, str. XXII—XXIV; J. Maksimović, Orijentalni elementi i datiranje horskih klupa splitske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15, Split 1963, str. 5—16.

⁵ L. Jelić, Zvonik spljetske stolne crkve, Viestnik Hrvatskog arheološkog društva, Nova serija I, Zagreb 1896, str. 43—55; M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka, Beograd 1922, str. 169—170; Lj. Karaman, Zvonik Sv. Dujme u Splitu, Novo Doba, Split, Uskrs 1936; D. Kečkemet, Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, str. 105—107.

U svom članku »Zaštitnik Splita sv. Dujam kroz legendu, poviest, predaju i umjetničke spomenike«, Spremnost, Zagreb 7. V 1944, br. 116, Lj. Karaman prevodi tekst na ovom reljefu ovako: »Primi, kao prvi, nadbiskupsku čast u Solinu i vlast u Dalmaciji, te narodu donesi Kristov spas«. I u tom članku, u kome se u kratko spominju još neki prikazi sv. Dujma, reljef se datira u 13. st., uz napomenu da je stavljen da bi vjernicima zorno predočio drevnost postanka solinsko-splitske crkve.

M. Vasić smatra da se reljef ne može datirati prije 12. st. i da je rad skulptora došljaka koji je u Splitu neko vrijeme boravio.

Lj. Karaman datira reljef u 13. st., ističući njegovu slabiju kvalitetu u odnosu na reljefe Navještenja i Porođenja, koji se također nalaze na podnožju istog zvonika.

D. Kečkemet, koji je posljednji o ovom reljefu pisao, datira ga u početak ili prvu polovicu 13. st. uspoređujući lik sv. Dujma s obzirom na oblik palija s onim na korskim sjedalima. Po njemu je reljef nastao negdje u vrijeme Buvine ili neposredno nakon njega, a svakako prije Radovana, te pridaje istom autoru još neke radove na zvoniku, smatrajući da je i ovaj reljef rađen za sam zvonik, a ne za katedralu.⁵

Drveni reljef iz crkve sv. Luke u Velom varošu predstavlja po sredini Krista, a sa strana jednog sveca u biskupskom ruhu, a drugog u profanoj odjeći. Biskup je odjeven u crvenu kazulu nad zelenkastom tunikom, a nad kazulom ima palij. Desnom rukom blagoslivlje, a u lijevoj drži zatvorenu knjigu. Izraz lica mu je starački, smiren i produhovljen, ima brkove i bradu, a na glavi mu je mitra niska šiljasta oblika. Svetac u profanoj odjeći ima također brkove i bradu, preko zelenkaste haljine prebačen mu je smeđi plašt, a u desnoj ruci drži križ.

Već je C. Fisković, koji je reljef prvi publicirao i pripisao vještom i kvalitetnom romaničkom drvorezbaru 13—14. st., uočio u liku biskupa sv. Dujma, a ja bih se usudio u liku, s druge strane Krista, gledati lik sv. Staša, koji i na korskim sjedalima ima upravo duge kosu, kraću bradu, laičku odjeću i križ u ruci.

Moramo napomenuti da je taj reljef nakon restauriranja crkvice sv. Nikole u Velom varošu prenesen u tu crkvu s tim što su svecima izmijenjena mjesta i atribucije: sv. Dujam je postavljen u sredinu i prekršten u sv. Nikolu, Krist prebačen na lijevu stranu i pretvoren u sv. Luku, a sv. Staš u sv. Lovru.⁶

Četvrti prikaz iz romanike ograničava se na samoga sv. Dujma. To je kameni reljef na sjevernoj gornjoj strani pročelja crkve sv. Stjepana na groblju Sustjepan, koja je podignuta početkom 19. st. Na njemu je prikazan biskup staračkih crta lica i kratke brade sklopljenih ruku s niskom mitrom na glavi, u širokoj kazuli, paliju i pluvijalu.

Na temelju oblika odjeće kao i stilskih crta i Lj. Karaman i C. Fisković taj su reljef pripisali romaničkom stilu i datirali u 13. st.⁷

⁶ C. Fisković, Nekoliko neobjelodanjenih romaničkih skulptura u Splitu, Serta Hoffileriana, Zagreb 1970, str. 450—452. Reljef se sada čuva u Nadbiskupskoj palači u Splitu.

⁷ P. Kaer, Dvije opatije sv. Petra Gumajskog i sv. Stjepana de Pinis u staroj splitskoj nadbiskupiji za doba narodne hrvatske dinastije, Bulletin di archeologia e storia dalmata XIII, Split 1890, supplemento IV; Lj. Karaman, O starom benediktinskom manastiru sv. Stjepana pod borovima u Splitu, Novo Doba, Split, Uskrs 1935; C. Fisković, o. c., (1940), str. 443—444; T. Marasović - D. Vrsalović, Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV—LXVII, 1963—1965, Split 1971, str. 184.

9 Reljef Krista između sv. Dujma i sv. Staša iz crkvice sv. Luke u Splitu

10 Reljef sv. Dujma na pročelju sustjepanske crkve u Splitu

U 14. i 15. st. javlja se sv. Dujam i na splitskom novcu. Najraniji su prikazi na tzv. »petom tipu novaca Splita« po klasifikaciji I. Rendjea kovanom 1327—1357, koji ima na reversu glavu sv. Dujma s mitrom u vijencu bisera i tekstom »S. DOMNIUS«.

U »šestom tipu« kovanom od vojvode Hrvoje Vukčića (1403—1413) imamo u prvoj varijanti na reversu sv. Dujma u kazuli s mitrom i aureolom, koji desnom rukom blagoslivlja, a u lijevoj drži biskupski štap uz natpis S.DOMNIUS.SPALATI.M., a u drugoj na reversu je glava sv. Dujma okružena biserima i natpis S. DOIMUS. SPALETI.

Sv. Dujam se javlja i na »sedmom tipu« iz vremena mletačke vladavine od god. 1491. do 1518. prikazan na aversu odjeven u biskupsko ruho s biskupskim štapom u desnoj i knjigom u lijevoj ruci. Oko sveca su slova: S.DOMNIUS.SPALETI, a na reversu inicijali mletačkih contea (ZF-M ZUAN FRANCESCO MIAN, I—P JACOPO PIZZAMANO i D—G DOMENICO GRITTI).

Premda ti prikazi na novcima nemaju neku veću umjetničku vrijednost, pojava lika sv. Dujma na njima ima svoje značenje u okviru prikaza svečeve ikonografije.⁸

Prvi poznati prikaz sv. Dujma u gotičkom slikarstvu nalazi se u onom izuzetnom remek-djelu hrvatske kulture početka 15. st.: glagoljskom misalu vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića danas u Istanbulu, od kojega je godine 1973. objelodanjeno izvanredno opremljeno faksimilirano izdanje.

Taj je misal ispisan od glagoljaškog »pisca« Butka po svoj prilici u samom Splitu oko god. 1403—1404. i iluminiran s preko 100 minijatura i 380 inicijala od jednog domaćeg iluminatora, koji u svom stilu spaja odjeke mletačkog kasnog trećenta pod uplivom Lorenza Veneziana i Nicole di Pietra s izvjesnim specifičnim lokalnim provincijskim i pomalo retardiranim crtama karakterističnim za razdoblje tzv. »dalmatinske slikarske škole«, koja će u toku 15. st. doživjeti svoju kulminaciju.

Lik splitskog zaštitnika prikazan je na fol. 160 v. zajedno sa sv. Mihovilom, jer su se u dva uzastopna dana tj. 7. i 8. svibnja slavili blagdan sv. Dujma i blagdan ukazivanja sv. Mihovila na Monte Garganu. Sv. Dujam nagnute glave i bujne sijede brade i brkova odjeven je i ondje u albu, dalmatiku, kazulu i palij. Dok desnom rukom blagoslivlja, u lijevoj drži biskupski štap.

Zanimljivo je napomenuti i kao dokaz da je minijatura Hrvojeva misala slikao lokalni umjetnik, da je upravo blizu te minijature sačuvana glagoljicom ispisan uputa pisara iluminatoru: »S(ve)ta)go Duima i s(ve)tago) Mihovila kipe piši«. Veza ovog rukopisa sa Splitom ogleda se i u prikazima grada Splita na pozadi-

⁸ I. Rendjeo, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Croatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz 1959, str. 526—638, T. XI, br. 526, 528, 529, 535, 574, 575, T. XII, br. 581, 597, 605, 608, 613, 616, 617, 619, 627, 629.

11 Minijatura Hrvojeva misala s likom sv. Dujma, Istanbul — Biblioteka Topkapi muzeja

12 Detalj poliptiha Blaža Jurjeva s likom sv. Dujma u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Trogiru

nama prizora »Susreta Isusa i Samaritanke«, »Uskrišenja udovičina sina iz Naima« i »Raspeća«.⁹

Druga slikarska interpretacija sv. Dujma u kvatrocentu nalazi se na poliptihu jednog od najistaknutijih naših umjetnika toga stoljeća Blaža Jurjeva Trogirani- na, naslikanom 1435. za trogirsku benediktinsku crkvu sv. Ivana Krstitelja. Taj poliptih, za koji je umjetnik te godine primio 89 libara na račun svote od 200, koliko je trebao dobiti za cjelokupan rad, nalazio se dugo u trogirskoj katedrali, ali je opet našao svoje mjesto u crkvi za koju je naslikan, a koja je pretvorena u zbirku sakralne umjetnosti Trogira. Slikar je to nježnih Bogorodica izbuljenih čudnih očiju u srebrenim i plavim linearno razigranim plaštevima, mladenačkih svetaca prikazanih poput gotičkih vitezova sanjarskog pogleda i bijele puti i namrštenih i strogih bradatih staračkih likova izbočena podbratka i mrka lica. Blaž je prikazao sv. Dujma u okviru tog trećeg niza svoje karakteristične tipologije naborana čela, izrazito oštra pogleda, orlovskog nosa, sijede kose i duge prosjede brade. Njegova mršava i produhovljena figura odjevena je u crvenu kazulu sa zlatnim ukrasima, zelenu dalmatiku sa crvenom postavom i u bijelu albu. Na glavi mu je svjetla mitra, na rukama ima bijele

rukavice koje prekrivaju tanke tipične blaževske spiritualizirane prste, a desnom blagoslivlja i lijevom drži biskupski zlatni štap. Taj je trogirski poliptih nastao u vrijeme kad je Blaž bio u najboljoj fazi svoga stvaranja i prethodi godinu dana poliptihu u crkvi sv. Jakova na Čiovu, na kojemu je pronađen Blažev potpis, koji je omogućio da se definitivno razjasni umjetnikova ličnost i potvrdi teza o njemu, koju sam godinama zastupao.¹⁰

Lik sv. Dujma javlja se na još jednom trogirskom poliptihu, koji je u indirektnoj vezi s Blažem: drvenom reljefnom polikromiranom poliptihu u samostanu benediktinki, koji je posvećen sv. Dujmu i u kojemu se čuva, kao što ćemo vidjeti kasnije, nekoliko prikaza solinskog mučenika. Sv. Dujam je i ondje prikazan staračka lica, ali riđe brade, ima mitru na glavi, a odjeven je u crvenu kazulu sa zelenom postavom nad bijelom albom bez dalmatike s rukom u stavu blagoslova.

Ovaj je poliptih prvi objelodanio C. Fisković god. 1942, smatrajući ga ranije radom talijanskog drvorez- bara iz kraja 14. st., ili oko god. 1400. Kasnije je iznio pretpostavku, s obzirom na sličnost tih reljefnih likova u drvetu sa svecima na Blaževim slikanim poliptisima, da bi autor mogao biti Martin Petković iz Jajca, kojega je Blaž uzeo za pomoćnika u Dubrovniku god. 1423. i obnovio s njim ugovor o suradnji u Korčuli 1431. Taj

⁹ A. Nazor — M. Pantelić — B. Grabar, *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*, Ljubljana-Graz 1973. (sa svom literaturom). Za stil minijatura Hrvojeva misala v. V. Đurić, *Minijatura Hvalovog rukopisa*, *Istorijski glasnik*, Beograd 1957, br. 1—2, str. 39—52. i K. Prijatelj, *Uz faksimilirano izdanje Hrvojeva misala*, *Kulturna baština III*, 3—4, Split 1975, str. 10—14.

¹⁰ C. Fisković, *Poliptih Blaža Jurjeva u trogirskoj katedrali*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 14, Split 1962, str. 115—136; K. Prijatelj, *Slikar Blaž Jurjev*, Zagreb 1965, str. 13, 29. itd.

13 Poliptih Martina Petkovića (?) u ženskom benediktinskom samostanu u Trogiru

14 Lik sv. Dujma sa sustjepanskog poliptiha, danas u riznici splitske katedrale; 15 Lik sv. Staša sa sustjepanskog poliptiha, danas u riznici splitske katedrale; 16 Likovi sv. Dujma i sv. Staša iz crkvice sv. Jere na Marjanu, danas u nadbiskupskoj palači u Splitu

17 Detalj oltara sv. Dujma Bonina iz Milana u splitskoj katedrali

se isti umjetnik javlja 1438. u Splitu u jednom dokumentu, u kojemu se naziva »Martinus pictor olim famulus magistri Blaxi habitator Spaleti« i u kojemu se obvezuje izraditi u suradnji s rezbarom Ivanom iz Francuske 28 kompozicija na danas izgubljenim drvenim izrezbarenim korskim sjedalima splitske crkve sv. Franje.¹¹

Likovi sv. Dujma i sv. Staša javljaju se i na poliptihu koji se, rastavljen i nepotpun, nalazio na glavnom oltaru spomenute splitske sustjepanske crkve, u koju je god. 1819. prenesen iz crkve S. Maria de Taurello. Danas se njegovi dijelovi čuvaju u riznici splitske katedrale.

Sv. Dujam je predstavljen kao uspravan i dostojanstven starac stroga izraza, kovrčaste brade, u raskošno ukrašenoj mitri i tamnom pluvijalu sa zlatnim rubom nad dalmatikom i albom s biskupskim štapom i knjigom u rukama, dok je sv. Staš prikazan kao golobradi mladić kovrčaste kose u odjeći uska struka i nabrane suknje sa crvenim čarapama. U ruci drži palmovu grančicu, a mlinski mu je kamen položen uz noge.

Fragmente sustjepanskog poliptiha prvi je spomenuo Lj. Karaman god. 1932. u svojem popisu radova domaćih slikara. God. 1950. ubraja ga i C. Fisković u splitske slikarske radove koji bi se mogli povezati uz

lokalne slikare, a i ja sam ga uvrstio u njihova djela u studiji o slikama domaće škole 15. st. u Splitu i dao ondje njegov podroban opis i analizu a datirao sam ga oko god. 1450—1460.

God. 1960. u povodu početka njegova popravka C. Fisković je ponovno pisao o tom poliptihu i identificirao svetačke likove, izražavajući nadu da će restauriranje omogućiti možda utvrđivanje njegova porijekla i majstora.

God. 1968. ponovno sam se vratio na to djelo iznoseći jače njegovu bliskost s radovima Antonija Vivarinija uz pretpostavku da bi moglo biti djelo jednog njegovog dalmatinskog sljedbenika.

God. 1971. G. Gamulin je atribuirao poliptih Antoniju Vivariniju, smatrajući ga njegovim kvalitetnim radom iz sedmog decenija kvatroćenta i ističući u po-

¹¹ C. Fisković, Gotička drvena plastika u Trogiru, Rad HAZU 275, 1942, str. 102; C. Fisković, Artistes français en Dalmatie, Annales de l'Institut français de Zagreb 28—29, Zagreb 1946—1947, str. 14—15, K. Prijatelj, o. c. (1965), str. 17.

¹² Lj. Karaman, Notes sur l'art byzantin et les Slaves catholiques de Dalmatie, L'art byzantin chez les Slaves, Recueil Uspenskij II, Paris 1932, str. 357; Lj. Karaman, o. c. (1935); C. Fisković, Umjetnost i umjetni obrt u XV i XVI st. u Splitu, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 146; K. Prijatelj, Slike domaće škole XV st. u Splitu, Split 1951, str. 11—15; C. Fisković, Neobjavljena romanička Bogorodica u Splitu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split 1960, str. 98—99; C. Fisković, O splitskom književniku Jurju Dragišiću de Caris, Izdanje Muzeja grada Splita 12, Split 1962, str. 18—19; K. Prijatelj, I contatti dei pittori della scuola dalmata colla pittura veneziana, Venezia e il Levante fino al secolo XV, Atti del I Congresso internazionale di storia della civiltà veneziana (Venezia 1—5 giugno 1968), u tisku; G. Gamulin, Un politico sconosciuto di Antonio Vivarini, Arte veneta XXV, Venezia 1971, str. 254—258.

drobnoj poredbenoj analizi njegovu stilsku povezanost s triptihom u crkvi S. Francesco della Vigna u Veneciji.¹²

U sam kraj 15. st. ili oko 1500. mislim da se mogu datirati dvije slike na drvetu s likovima svetaca Dujma i Staša, koje su nedavno iz crkvice sv. Jere na Marjanu prenesene u nadbiskupsku palaču u Splitu. Dujam je kao obično prikazan staračkim crta lica, oštra pogleda, odjeven je u kazulu, palij, dalmatiku i albu, desnicom blagoslivlja, a u lijevoj drži biskupski štap. Staš je golobrad, produhovljena lica, bujne kovrčaste kose, odjeven u kratki haljetak s prebačenim nabranim plaštem, u desnoj ruci drži palmovu grančicu, dok u lijevoj uže uz koje je vezan veliki mlinski kamen.

Teško je definirati autora tih slika koji se odvajaju od shema »dalmatinske slikarske škole« i odaje već renesansne crte u kolorističkoj gami, mekoj modelaciji i novom shvaćanju volumena.

Kao što sam bio pretpostavio, pišući o ovim slikama god. 1951, najvjerojatnije se radi o djelu jednog od onih stranih putujućih umjetnika koji se javljaju u većem broju diljem Dalmacije u vrijeme kad je skoro potpuno prestala nekoć tako plodna i cvatna aktivnost domaćih slikara.¹³

Prikazi sv. Dujma i sv. Staša u skulpturi 15. st. vezani su uz dva kapitalna djela našega kvatročenta: oltare tih svetaca u splitskoj katedrali, od kojih je prvi izradio god. 1427. Bonino iz Milana, a drugi god. 1448. Juraj Dalmatinac. Toliko je pisano o tim oltarima, njihovim autorima i njihovu značenju u našoj povijesti umjet-

nosti, da ćemo ovdje samo spomenuti kako su oba solinska mučenika predstavljena kako leže na svojim sarkofazima pod raskošnim gotičkim baldahinima. Lombardski je kipar, koji je bio aktivan u Dalmaciji od Dubrovnika i Korčule do Splita i Šibenika, prikazao sv. Dujma kako leži na jastuku u biskupskom ruhu s prekrštenim rukama na prsima svojim prilično tvrdim i statičnim, ali vještima i rutiniranim skulptorskim jezikom bez veće invencije i darovitosti, dok je Juraj predstavio Staša svojim izuzetnim talentom daleko premašivši po kvalitetu Bonina i, premda je imao kao uzor susjedni oltar i isti zadatak, ulio u svoj lik svu svoju umjetničku snagu i talent individualizirajući njegovu izuzetnu snažnu realističku glavu koja djeluje kao renesansni portret, minuciozno cizelirajući meke raskošno ukrašene jastuke i razgibavajući posebnom vještinom nabore njegove haljine i plašta, dok je mlinski kamen meko i smiono savio na njegovu ležištu ispod svečevih poleglih ramena.¹⁴

Ovaj pregled likova sv. Dujma i sv. Staša u srednjem vijeku završit ćemo spomenom njihovih prikaza na zlatarskim radovima u riznici splitske katedrale.

¹² Za Bonina iz Milana v. M. Prelog, Dalmatinski opus Bonina da Milano, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961, str. 193—215 (sa svom literaturom). Posebno za splitski oltar v. C. Fisković, Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU VI/2, Zagreb 1958, str. 81—101.

¹³ Za Jurja Dalmatinca v. C. Fisković, Juraj Dalmatinac, Zagreb 1963, i M. Montani, Juraj Dalmatinac i njegov krug, Zagreb 1967 (sa svom literaturom). O splitskom Jurjevom oltaru sv. Staša držao je posebni referat M. Ivanišević na simpoziju o Jurju Dalmatincu, koji je održan 22—24. IX 1975. u Šibeniku i koji će biti tiskan u Aktima toga simpozija.

¹⁴ K. Prijatelj, Slike domaće škole XV stoljeća u Splitu, Split 1951, str. 15—17.

18 Detalj oltara sv. Staša Jurja Dalmatinca u splitskoj katedrali

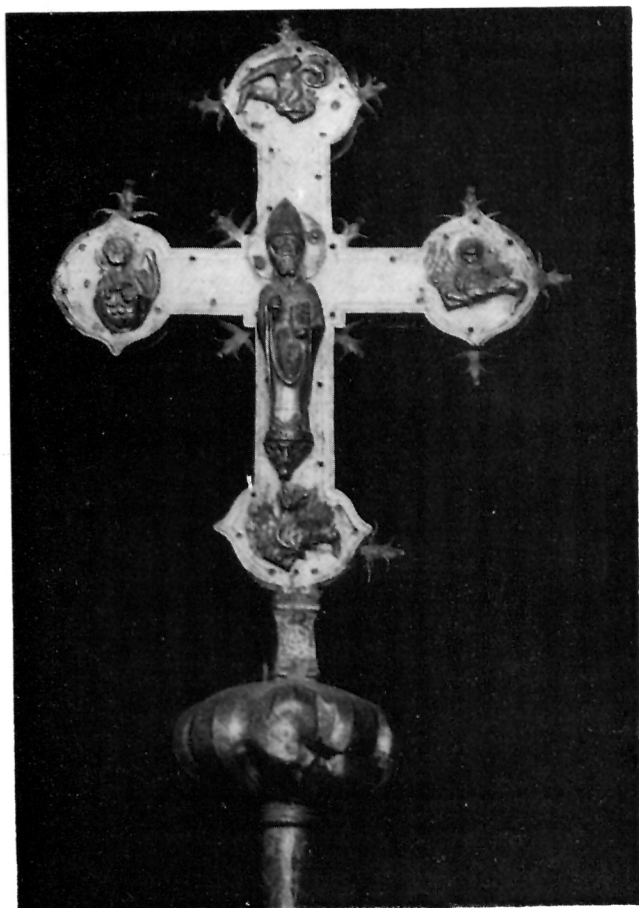

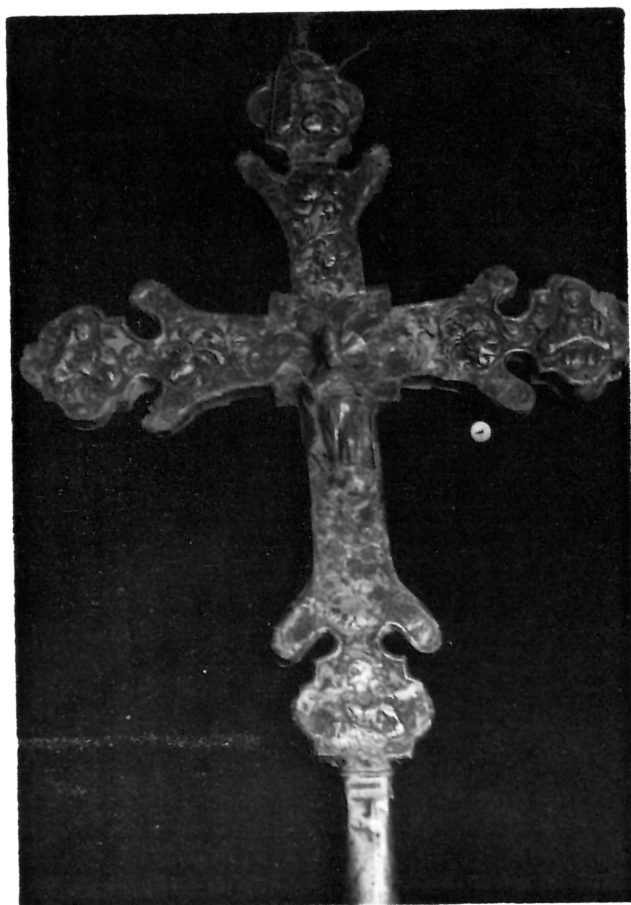
19 Srebrene ruke s likovima sv. Dujma i sv. Staša na bazama u riznici splitske katedrale 20 Srebreno poprsje sv. Dujma u riznici splitske katedrale

21 Gotički kaleži iz riznice katedrale u Splitu

22 Ophodno raspelo iz riznice splitske katedrale

23 Gotičko raspelo iz riznice splitske katedrale

Likovi sv. Dujma u biskupskom ornatu s mitrom na glavi i biskupskim štapom u ruci i sv. Staša s mlinjskim kamenom vezanim oko vrata prikazani su na bazama dviju romaničkih ruku od pozlaćena srebra ukrašenim filigranom i dragim kamenjem.

Likovi sv. Dujma i sv. Staša uz likove četvorice evanđelista prikazani su ugravirani i na medaljonima na kojima se vide ostaci emajla, na jednom gotičkom kaležu iz 15. st.

Glava sv. Dujma gotičkih crta »odjevena« je god. 1698—1699. u barokno ruho kad je mletački zlatar Giovanni Battista Trivisan izradio za nj srebrno poprsje i mitru ukrašenu florealnim baroknim ornamentima i dragim kamenjem. O toj barokizaciji govorit ćemo kasnije kad budemo spominjali barokno poprsje

sv. Staša, koje je 1704. u potpunosti izveo isti Trivisan u baroknim oblicima, jer je očito ranija glava sv. Staša, koju spominju stari inventari, bila propala.

Sv. Dujam se javlja i na stražnjoj strani ophodnog križa koji se datira u 14. st., a ima na prednjoj strani lik raspetog Krista. Svetac je i ondje u biskupskom ornatu s dugom bradom, knjigom i biskupskim štapom a stoji uspravno na trokutnoj konzoli. I na drugom ophodnom srebrnom raspelu, koje se datira u 15—16. st., prikazan je također lik splitskog zaštitnika, koji je do nas došao vrlo oštećen.¹⁵

Ako rezimiramo ikonografske rezultate ovog pregleda poznatih nam prikaza sv. Dujma i Staša u srednjem vijeku, možemo zaključiti da su oba solinska mučenika i splitska zaštitnika prikazivana kontinuirano od vjerojatnog prikaza na freski iz 5. st. i mozaika iz 7. st. do nabrojanih radova iz kvatročenta. Nedostatak njihovih prikaza u doba predromanike nije dokaz da i kroz to razdoblje nisu bili predstavljeni u umjetničkim spomenicima, već je tome mnogo vjerojatniji razlog što spomenici iz tog vremena nisu do nas došli.

Od sačuvanih spomenika, osim reljefa majstora Ota, koji predstavlja sv. Petra kako šalje svece da kristijaniziraju Dalmaciju, oba se sveca uvijek prikazuju izdvojeno, a ne u okviru nekog prizora iz njihova života. Jedino se vrlo često oba sveca prikazuju na istom umjetničkom djelu. Tek će u doba baroka biti prika-

¹⁵ D. Diana — N. Gogala — S. Matijević, Riznica splitske katedrale, Split 1972, str. 28, 45, 46, 68, 88, 89; K. Prijatelj, Srebrne glave iz riznice splitske katedrale, Zbornik Muzeja primjenjene umjetnosti u Beogradu 3—4, Beograd, 1958, str. 105—116; K. Prijatelj, Barok u Splitu, Split 1947, str. 81—82.

FOTOGRAFIJE: Ejnar Dyggve, Kopenhagen — 1, 2, 3, 4 i 5; Zoran Kulundžić, Zagreb — 6 i 7; Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split — 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15 i 16; Marija Pantelić, Zagreb — 11; Institut za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb — 17 i 18; Fotoarhiv JAZU, Zagreb — 19 i 21; Muzej grada Splita, Split — 20, 22 i 23.

zani prizori iz života i legende sv. Dujma, dok za sv. Staša nećemo tu pojavu ni tada sresti, iako bi npr. njegovo utapanje s mlinskim kamenom oko vrata bila zahvalna tema za umjetnike.

U nabrojenim prikazima sv. Dujma nema u toku čitavog srednjeg vijeka neke specifične i izrazito karakteristične crte, osim staračkog bradatog lica, biskupskog odnosno nadbiskupskog ruha u raznim varijantama, te ruku ili u stavu blagoslova ili s knjigom i biskupskim štapom. Sv. Staš je, s druge strane, prik-

zan uvijek kao mlad čovjek, laičko odijelo mu se mijenja prema pojedinim epohama, a simbol mu je mlinsko kameno kolo, čiji položaj i formu umjetnici variraju po svom nahođenju.

Iako se radi uglavnom o lokalnim svecima, izneseni pregled je iznio ne samo prilično obilje njihovih prikaza u toku srednjega vijeka već i pokazao da su bili tema i najvećim našim majstorima naročito romanike i gotike od nepoznatog drvorezbara korskih naslona u splitskoj katedrali do Blaža Jurjeva i Jurja Dalmatinca.